

FILOSOFINĖS LITERATŪROS LEIDYBA: REIKĖJO NUOLAT BANDYTI RIBAS IR STUMTIS VIS TOLIAU IR TOLIAU

Aurimo Šukio pokalbis su Antanu Rybeliu

Vilnius, 2009 m. kovo 20 d.

Dokumentas: garso įrašas (153 min.), saugomas A. Šukio asmeniniame rinkinyje.

Publikuojama dokumento dalis, autorizuota A. Rybelio 2018 m. lapkričio mėn.

A. Š. *Mane labiausiai domina, kaip apeidavote cenzūrą dirbdamas „Minties“ leidykloje ir leisdamas filosofijos chrestomatiją, kitus klasikinės filosofijos veikalus? Kiek iš tikrųjų buvote drąsus, kiek užtekdavo to pasitikėjimo ir kiek tas baimės faktorius Jus veikdavo? Rašėte¹, kad kartais tekdavo daryti tam tikrus kompromisus, kartais tekdavo ir apgauti Glavlito atstovus ar Maskvos atstovus, tai gal galit dar prisiminti ir pasakyti ką nors, kas nebuvo pasakyta?*

A. R. Ten tokie ryškiausi epizodai lyg ir papasakoti, daugybė tų visokiausių smulkmenų ir kasdienybės epizodų yra prisimirišę. Bet, žinoma, taip būdavo su kiekviena knyga. Kad ta knyga būtų nevisiškai ideologizuota, bent jau padoriai išleista, visą laiką apie tai galvodavom, ką reikia padaryti. Dar viena aplinkybė, kuri padėjo leisti filosofinę literatūrą, buvo Filosofijos redakcijos įkūrimas. Tai buvo unikalus dalykas. Būtų buvę neįmanoma leisti vien filosofinę literatūrą, jeigu ji nebūtų pridengta marksizmo klasikų veikalų leidyba. Tai redakcijai buvo pavesta

leisti Partijos istorijos instituto parengtus Lenino išsamius raštus, taip pat Markso ir Engelso raštus. Ir taip mes aiškindavomės: leidžiam ir tokią, ir tokią, tai buvo atsvara. Ir dar buvo jai pavesta leisti ateistinę literatūrą. O su ta ateistine literatūra buvo taip: iš pradžių toje redakcijoje leidžiama filosofinė literatūra buvo daugmaž ateistinio pobūdžio. Ateizmas tai atseit buvo filosofija. Ten buvo susidariusi ateistų autorių grupė, kuri mėgino leisti per šitą Filosofijos redakciją savo rankraščius. Kai pradėjau dirbti, aš kai kuriems ateistams grąžinau jų rankraščius.

A. Š. *Zimaniu?*

A. R. Zimano aš neįveikiau. Tai kadangi aš juos grąžinau, jie mane apskundė Centro komitetui. Centro komitete dirbo specialus instruktorius, atsakingas už ateistinę veiklą, toks [Vaclovas] Sakalauskas. Bet aš stengiausi palaikyti su juo gerus ryšius, be to, jeigu kas nepavykdavo, kreipdavausi į Minkevičių, kuris padėdavo apraminti. Taip jis pridengdavo. Filosofinės literatūros leidyba tapo tik dalimi ir mes galėjome pateisinti ją kaip dalį visos leidybos. Daugiausia orientavomės, žinoma, į klasiką, kuri nekėlė labai didelio pavojaus, tik tiek, kad ta klasika irgi buvo ir materialistinė, ir idealistinė.

¹ Turimas galvoje interviu „Knygų aiduose“ (2004, nr. 4, p. 4–11) (čia ir toliau – A. Rybelio komentarai).

A. Š. *Aš neseniai vienos tokios pažįstamos moters disidentės bibliotekoj radau Engelso knygutę „Šelingas – Kristaus filosofas“. Ji buvo išleista 1985 m.*

A. R. Kadangi buvo mums pavesta leisti, sakau, ir marksizmo-leninizmo klasikus, o jų vardai visada buvo priimami nekritiškai, aklaai, su institutu susitariau, kad dar reikėtų išversti tai, ko nėra. Tai ir pasiūliau išversti kaip tik tuos ankstyvuosius Engelso tris traktatėlius, jie buvo išleisti tokiomis mažomis brošiūrėlėmis, paskui galvojom parengti (ir jau buvo pirmas tomas parengtas) Markso ir Engelso raštų tritomį. Bet prasidėjo Sąjūdžio metas ir tada buvo atsisakyta. Iki šiol dar tas rankraštis tebeguli mano archyve.

A. Š. *Profesorius Genzelis sakė, kad buvo iš Maskvos nurodomas santykis, kiek versti ateistinės, ideologinės literatūros ir kiek galima tos galbūt kitos literatūros. Ir kaip Jums pavykdavo tą santykį pakeisti būtent filosofinės klasikos naudai. Gal galit atskleisti tų detalių?*

A. R. Nebuvo tokio santykio, nebent atsitiktinai vienas kitas iškeldavo tokią mintį, bet oficialiai jokio santykio nebuvo ir niekas nereikalavo, kad tokiu ar tokiu santykiu, bet kai kurie svarstydami planus pasakydavo: čia idealistinės tiek, materialistinės tiek. O planai visada turėdavo būt svarstomi, bet dažnai jie nebuvo įvykdomi iki galo. Kartais liberaliai žiūrėdavo į tuos planus ir iš Maskvos patvirtintų planų mes vienos kitos pozicijos neišleisdavom, vietoj jų įtraukdavom kitą leidinį, kuris nebūdavo Maskvos patvirtintas. Už tai niekas nieko nesakydavo, jeigu, žinoma, nesukeldavo triukšmo, jeigu Glavlitas nesulaikydavo arba nesikreipdavo į Centro komitetą. Jei Glavlitas sulaiko, neša į Centro komitetą Šepečiui – jis ir buvo atsakingas už ideologiją, – tada kyla

triukšmas. Tų ideologinių kaltinimų niekas labai nebijojo. Bijojo dėl savo darbo vietos. O darbo vieta priklausė nuo leidyklos vadovų ir finansinės padėties ta prasme, kad neišleidus knygos leidykla negaus pajamų. Knygos buvo leidžiamos dideliais tiražais, paprastai knygynai užsakydavo dešimtis tūkstančių tos knygos egzempliorių... O leidyklos gyveno ūkiskaitos pagrindais. Kol nebuvo ūkiskaitos, ankstesniais laikais, tas nieko nelemdavo, finansuodavo valstybė, bet dabar reikėjo pačioms leidykloms išsilaikyti ūkiskaitos pagrindais. Ir knygos sulaikymas grėsė dideliais nuostoliais.

A. Š. *Kokie faktoriai suveikia?*

A. R. Tai tada suveikia du faktoriai – finansinis ir ideologinis. Ideologinio kaltinimo jau nelabai bijojo. Žinoma, nesileisdavo į grynai disidentinius pasiaiškinimus. Daugmaž viešai nedeklaruodavo jau tų dalykų, bet tiesiog tarpusavyje susitardavo, kad reikia taip ir taip, daryt pagal partijos suvažiavimų nutarimus, ir visa kita apiforminti. Dažnai tai suprasdavo ir partiniai veikėjai. Žinoma, buvo visokių, blogiausia būdavo, jeigu kildavo asmeninių nesutarimų, pavyzdžiui, [Genrikas] Zimasanaisiais nekentė [Jokūbo] Minkevičiaus.

A. Š. *Tam tikra asmeninė nuostata.*

A. R. Taip. Minkevičius kaip tik tuo metu persimetė į religijotyją, iš ateizmo į tokią normalią religijotyją, jis norėjo suteikti žmogišką veidą tam ateizmui jį paversdamas grynai teorine religijotyja. Ir visa tai užkliuvo Lietuvos ateistams, kurių vadas buvo Zimasanas, jie skųsdavo, o Zimasanas buvo „Komunisto“ žurnalo redaktorius. Tai buvo direktyvinis organas, į kurio kritiką buvo privaloma reaguoti. Jie pradėjo pulti tą religijotyrynę literatūrą, mūsų leidžiamą, pavyzdžiui, buvo išleista tokia knyga „Religijotyros įvadas“ 1981 m.

A. Š. *Man tiktai įdomu iš tikrųjų, kiek Zimanas ir kiti tie ideologiniai kritikai šią darbą darė iš įsitikinimų, kiek dėl to, kad norėjo išlaikyti savo postus, siekti tam tikros karjeros. Nežinau, ar galima pavadinti idealistais Zimaną ar kitus?*

A. R. Aš manau, kad Zimanas, jeigu kas, taip pat būtų išvažiavęs į Izraelį, kaip ir [Irmija] Zaksas išvažiavo, jie tiesiog rūpinosi savo karjera. Aš su Zimanu vos ne kasdien susitikdavau eidamas į darbą, o jis eidavo į savo redakciją, tai dažnai pasišnekėdavau, buvau ir jo namuose. Tai jis aiškino, kad Smetonos laikais sėsdavo į traukinį ir važiuodavo į Angliją, Britų muziejų, paskaityti angliškų laikraščių – Smetonos diktatūros laikais!

A. Š. *Tai čia buvo toksai noras parodyti, kad jis yra kultūros žmogus...*

A. R. Jis laikėsi dogmatinio marksizmo ir labai budriai sekė, be to, norėjo sudoroti Minkevičių, todėl puolė ir „Religijotyra“, jo paties darbus, ir „Problemas“, kai tiktai galėjo, puolė.

A. Š. *Tai galima sakyti, kad pagrindinė grėsmė tokios kritikos atveju būdavo, kaip Jūs sakėt, darbo praradimas ar kažkokių premijų nuėmimas.*

A. R. Taip, jeigu jau sulaiko tavo vadovaujamos redakcijos knygą, tu esi atsakingas. Redakcijos vedėjas atsako už visą redakciją, visą literatūrą, jam gresia atleidimas iš darbo.

A. Š. *Iki pat Gorbačiovo, tai yra iki pat Persitvarkymo?*

A. R. Taip, kadangi buvo ūkiskaita ir tu šitokį nuostolį padarei leidyklai, ji negali gauti pajamų, gali žlugti. O jeigu žlugs leidykla, tai lėks ir direktorius, ir visi kiti. Reikėjo drebėti dėl savo vietos, o jeigu jau pašalina kaip ideologiškai nepatikimą žmogų – jau toj srity tau bus problemų įsidar-

binti, dėl to buvo stengiamasi kaip nors išsilaikyti ir daryti kompromisus. Ir dar vienas dalykas, ką man labai knieti pasakyti, – tie tikrieji disidentai, kurie sėdėjo lageriuose, arba tokie tikrieji antitarybininkai, jie atseit nepripažįsta jokio kolaboravimo. Bet iš patyrimo žinau, kad jeigu to būtų nebuvę, tai daug kas būtų prarasta. Ar ne geriau kaip nors su kompromisais išlaikyti nors kokią tąšą, jungtį ir esant progai išsilaisvinti? Visi laukė to, niekas netikėjo tuo absurdu, kaip galima draust tikėjimą, kvailystę, kaip gali drausti eiti į bažnyčią? Nesuvokiama. Arba kodėl draudžiama užsienio literatūra. Tą absurda visi suvokėm, bet nieko negalėjom padaryti, o jeigu priešiniai atvirai, kietakaktiškai – tave eliminuoja, izoliuoja ir atsiranda, kas užima tą vietą ir laikosi „teisingos“ pozicijos. Taip būtų sunaikinta ir lietuvių kalba, ir kultūra, ir literatūra, tauta ir visa kita, jeigu nebūtų buvę to kompromiso. Ir kažin, ar bebūtų reikėję Sąjūdžio – nebebūtų kam...

A. Š. *Alfredas Senas yra kažkada pasakęs, kad jis nesutinka nieko vertinti per kolaboravimo ir, sakykim, prisitaikymo prizmę, kad tiesiog tai buvo tokia visuomenė, tokie laikai, ir istorikas apskritai neturėtų veltis į šituos normatyvinius dalykus. Kaip Jums atrodo, ar galima vis dėlto nubrėžti tam tikrą ribą to kolaboravimo, nes tai liečia ne tiktai kultūrininkus, inteligentus, bet ir technokratus, ir visus kitus žmones, kurie toj visuomenėj gyveno, ar ne?*

A. R. Aš manau, galima. Ta riba būtų daugiau etinė.

A. Š. *Gal galit sukongretinti?*

A. R. Jeigu tai nesusiję su kitų žmonių išdavyste arba su tavo paties moraline degradacija. Kolaboravimas iki tam tikros ribos, kol dar negriauna žmogaus asmenybės, kol dar neprarandamas padorumas.

Kartais būdavo labai sunkių kompromisų. Dirbau dar tada universitete, Filosofijos katedroj, dirbo kartu toks Jonas Trinkūnas, turbūt girdėjot.

A. Š. *Taip, be abejo, „Ramuvos“ judėjimas.*

A. R. Ir jis įkliuvo dėl tos „Ramuvos“, pradėjo KGB smarkiai kibti. Universiteto partinė organizacija ir universiteto specialus KGB skyrius reikalavo iš katedros narių jį sudoroti. Buvo sudaryta komisija, Kapočius pirmininkas, bet į tą komisiją stengėmės įtraukti ir tokius narius, kurie jį pridengtų šiek tiek. Man teko taip pat dalyvauti toj komisijoje, atseit dorojant Trinkūną. Jis mano senas, geras pažįstamas nuo senų laikų. Lankydavausi jo namuose, tiesiai, atvirai dėstėm savo pozicijas. Pirmiausia susitardavome su Trinkūnu, ką mes sakysime toj komisijoje, kokius žingsnius darysim, kaip ką, ir komisijoje mes jau tą dėstydavom. Taip buvo jis dorojamas. Žinoma, kito kelio nebuvo, buvo susitarta, kad jis išeis iš katedros, paduos pareiškimą, mes pasmerksime jį. Tokia buvo vaidyba, bet jau čia yra ant ribos, labai ant ribos. Čia formaliai, dokumentus žiūrint, jau, gali sakyti, peržengei ribą. Tai tokie pavojingi žaidimai, bet jų buvo. Bet tuo kartu buvo išgelbėta katedra, Genzelis, Ozolas ir kiti, kurie organizavo „Problemas“, formavo jų kryptį. Stengiantis visa tai išlaikyti ir buvo daromi tokie kompromisai. Arba atėjo užklausias į katedrą – reikia Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo padėjėjo, kas galėtų. Mes iškart – Ozolą, eik, sakom, turėsime informaciją apie valdžios nuotakas ir taip pat galėsime jausti tam tikrą užnugarį, žinosime, ką ir kaip daryti. Tai susitarėm, kad Ozolas tegu eina.

[...]

A. Š. *Jūs buvot paminėjęs savo interviu, kad daug davė Slavėno organizuotas diskusijų klubas, kuris buvo įkurtas 1965 m., kad būtent iš ten tos idėjos buvo ir „Problemas“ leisti, ir Filosofijos redakciją steigti, ir kitos idėjos. O galit dar truputėlį papasakot plačiau, kokiuose klubuose Jums tekdavo dalyvauti?*

A. R. Taip, Slavėno klubas buvo, o apie kitokius nežinau, nedalyvavau.

A. Š. *Na, o butuose?*

A. R. Daugiausia diskutuodavom butuose... Buvo Rickevičiūtė, tokia filosofė, tai pas ją dažnai rinkdavomės arbatėlės, ji iškepdavo pyragą, mes ten sueidavom dažnai. Būdavo ten Kostkevičiūtė, Zaborskaitė, Lukšienė, Genzelis, dar Antanas Nesavas, Ozolas, aš, Trinkūnas. Susirinkdavom ir svajodavom, ką čia padaryt, kaip ir ką išleist, ką parengt, kokias knygas, kokių reikia imtis žygių, gal kokį nors žurnalą įsteigti ar kokį nors straipsnį parašyti, ar kokią nors rubriką „prastumti“ „Komjaunimo tiesoj“. Paskui būdavo dar organizuojamos paskaitos etnografiniais klausimais, Menininkų rūmuose jas skaitydavo Norbertas Vėlius. Ten ar porą metų toks paskaitų ciklas truko. Kadangi Vėlius buvo nepaprastai puikus oratorius, jis pritraukdavo labai daug žmonių – būdavo sausakimša salė. Tai kaip tik iš tų jo paskaitų aš paskui išleidau ir jo knygą. Tada toj salėj buvo jaučiama tikrai graži aura. Susirinkdavo žmonės patriotai, inteligentai, nusiteikę geranoriškai, ir atrodydavo, tarsi toj visoj absurdo valstybėj vis dėlto yra salelė, kur mes pasijusdavom laisvi, savi ir kalbėdavom apie dvasinę tautos kultūrą. Tai būdavo kaip bažnyčia, išeidavom prašviesėję po visų šitų paskaitų ir dar nenorėdavom skirstytis, eidami namo kurdavom visokius planus.

A. Š. *Tai čia turbūt ir „Ramuvos“ judėjimas organizavo?*

A. R. Ne ne. Atskirai organizuodavo Menininkų rūmų administracija, bet kadangi ten taip pat dirbo žmonės, kurie palaikė ryšius su mokslininkais, jie padiktuodavo programas, temas. Tarp jų buvo Genzelis ir dar kas, aš gerai nebeprisimenu. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintojo pradžioje daugmaž. Vėlius taip pat buvo KGB akiratyje.

A. Š. *Turbūt dalyvaudavot ir vadinauosiuose gimtadienių posėdžiuose?*

A. R. Buvo tradicija pas Genzelį vasario 16 d. švęsti jo gimtadienį. Iki pat Sąjūdžio kasmet susirinkdavom pas jį. O ten buvo daugmaž tie visi jau žinomi žmonės – Kostkevičiūtė, Ingė Lukšaitė, Martinaičiai, Ozolas, Stasiulevičius...

A. Š. *Ir temos turbūt irgi panašios buvo – apie leidybą, apie bendradarbiavimą.*

A. R. Taip, taigi ten pirmiausia ir gimdavo idėjos, o paskui mes su Ozolu dažniausiai jas įrašydavom į planus ir mėgindavome leidykloje realizuoti.

A. Š. *O, pavyzdžiui, kaip Jums pavyko „Komjaunimo tiesoje“ „Jaunojo mąstytojo“ skyrelį įsteigti?*

A. R. O, čia geriau galėtų Ozolas pasakyti. Ten irgi buvo pažįstamų, dirbo toks Kęstutis Demskis ten, gal ir daugiau kas, aš mažiau pažinojau laikraštinkų. Genzelis pažinojo, nes jisai bendravo su spauda. Visur buvo sukalbamų žmonių, nebuvo visi „stukačiai“ ir nebuvo visi ortodoksai. Tai kas, kad jie ėjo pareigas, visi norėjo kaip nors šiek tiek prisidėti prie to padoresnio gyvenimo ir padoresnės ideologijos, nesvarbu, ar jis buvo partinis, ar ne. Be to, dar vienas faktas dėl to partiškumo. 1965–1970 m. aš dirbau „Jaunimo gretų“ redakcijoje ir vieną kart man teko nuvažiuoti į Estiją, į tokio pat profilio ten leidžiamo žurnalo redakciją. Tai

jie padarė priekaištą Lietuvai, kodėl, sako, pas jus jaunimas nestoja į partiją, užleidžia vietą senajai gvardijai. Sako, mūsų pozicija tokia – stoti į partiją, kad jie neužimtų vietos ir mes galėtumėm patys tvarkyt tą ideologiją, tą visą atmosferą kurtume. Tai aš gerai įsiminiau. Ir juk ten pirmiausia ir įsikūrė Liaudies frontas ir viskas prasidėjo.

A. Š. *Na taip, ten iš tikrųjų nuo Komunistų partijos viskas prasidėjo, prasidėjo nuo intelektualų.*

A. R. Tai man įstrigo, iki šiol atsimenu. Tai buvo apie 1968 ar 1967 m., dar Sniečkiaus laikai.

A. Š. *Tai paskui ir suveikė, estai taigi su Komunistų partijos palaiminimu tą frontą įkūrė ir visas tas reformas atliko. Aš norėjau paklausti, kaip kažkada pasakė, man rodos, Šliogeris, kad atseit jeigu mokslininkas ar inteligentas nenorėjo daryti ypač didelės karjeros ar turėti ištaigingesnio, padoresnio buto ar mašinos, tai jis praktiškai galėdavo išvengti tų kompromisų. Aš nežinau, aišku, kokio lygio tų kompromisų, bet maždaug jeigu nestoji į partiją arba tiesiog nerašai ideologinių panegirikų. Ir kaip Jums atrodo, juk šiaip tam tikri kompromisai vedė į tam tikrą dvilypumą, socialinę šizofreniją. Ir, aišku, Stalino laikais kitaip buvo ir neįmanoma, nors paskui Chruščiovo laikais atlydys suteikė tų vilčių, bet Brežnevo laikais tas dvilypumas buvo ypač sustiprėjęs. Pavyzdžiui, kaip Jums atrodo, ar buvo galima išlikti ir mokslo darbuotoju, ir toliau karjerą daryti tyliai, galbūt iki tam tikro lygmens, bet nesileidžiant į tuos kompromisus.*

A. R. Ne, neįmanoma buvo. Dirbant ne ideologijos fronte – taip, paprasčiau, bet jeigu tu dirbi kultūros ir ideologijos srityje – negalėjai. Na žinoma, jei norėjai karjerą daryti, galėjai daryti vienokius kompromisus, o jeigu nenorėjai – galėjai jau švel-

nesnius kompromisus daryt, bet tai buvo neišvengiama. O tas dvilypumas – tą mes jautėme, ypač būdavo šlykštu partiniuose susirinkimuose, kai reikėdavo svarstyt suvažiavimo, plenumo medžiagas ir priimti nutarimus. Kadangi leidykla – ideologinė įstaiga, reikėdavo atseit praktiškai įgyvendinti tuos nutarimus ir parengti atitinkamus nutarimus, numatyti priemones ir visa kita ir siųsti į rajkomą. Tuose svarstymuose dalyvaudavo atstovai iš rajkomo, prižiūrėdavo, tai jausdavome tą dvilypumą, ir kai baigdavosi susirinkimas, kartais nusivemt norėdavosi. Iš tikrųjų nežinau, ar galima buvo ilgai tai ištvirti žmogui – arba tu pats žlugsi morališkai, arba vienąsyk trūks kantrybė ir baigsi tuos kompromisus, pasidarysi disidentu. Dvilypumas – neskanus dalykas, tuo aš pats įsitikinau. Be to, dar ir kitas dalykas buvo. Kad galėtume leidykloje šiek tiek laisviau elgtis, taip pat norėjom įkišti savą žmogų į rajkomo biurą.

A. Š. *Kad jis būtų lyg ir saugiklis.*

A. R. Taip. Aš vienu metu buvau į Spalio rajkomo biurą komandiruotas, tai turėdavau apdoroti [Vladislavą] Švedą². Tai buvo jau Sąjūdžio laikais, jausdavausi drąsiau, o kadangi buvau Sąjūdžio Seimo narys, tai turėdavau atitinkamai instruktuoti tą Švedą. Jis išklausydavo, žinoma, prieštaraut labai neprieštaruodavo, bet savo pozicijos neatskleisdavo.

A. Š. *Kai žvelgiu dabar į tas ištakas, veikimą, kai Sąjūdis prasideda, ir Ozolo buvo pastebėta, Kuzmickas tą irgi pastebėjo, kad labai aiškiai iškilo filosofija, ir jie iš tikrųjų kažkaip sugebėdavo išlaviruoti per tas visas cenzūras. Tai kaip jūs vertintumėt, kodėl jiems pavykdavo?*

A. R. Pavykdavo dėl to, kad buvo susibūrusi tikrai protingų žmonių grupelė. Be to, jie buvo eruditai, apsiskaitę, sugebėjo polemizuot, buvo teoriškai „pasikaustę“, puikiai išmanė marksizmą ir tą ideologiją, jų argumentų valdžios atstovai nesugebėdavo atremti. Jie [valdžios atstovai] kartais jausdavosi nepatogiai prieš filosofus, pamikčiodavo, nutylėdavo, galva palinksėdavo. Tai buvo jiems nepatogūs žmonės, bet kadangi matė, kad jie turi visuomenės palaikymą, apie juos buriasi kiti ir jų klauso didelės auditorijos, tai nedrįso jų liesti, nors kompromitacijų buvo, [Mykolas] Burokevičius skųsdavo.

A. Š. *Kodėl jie taip elgėsi, kodėl jie buvo tokie adeptai, kaip galima paaiškinti tai?*

A. R. Reikia pasakyt, kad buvo šventai įsitikinusių žmonių ir toks Burokevičius, toks [Juozas] Jermalavičius tikrai nuoširdžiai tikėjo šituo socializmu, jo teorija, jų tokie buvo įsitikinimai. Buvo žmonių, kurie tuo tikėjo ir tikrai tą darė.

A. Š. *O koks santykis su pagrindžio žmonėmis buvo iš Jūsų pusės, galbūt vis tiek gaudavot spaudą, tam tikras ryšys būdavo. Bent jau Genzelis pasakojo, kad gaudavo paskaityti ir „Perspektyvas“, ir kitus leidinukus. Jūs taip pat?*

A. R. Gaudavau, bet ne viską, tai mes dalindavomės. Gaudavom ir traktatų įvairiausių rusų kalba, Sacharovo visus tuos memorandumus gaudavau, taip pat pagrindinę spaudą, žurnalų, bet reikėdavo didelės konspiracijos, kad neišsiviešintum, kad nesugautų.

A. Š. *O dalyvauti pačiam? Sakėt, kad 1974 m. po „Problemų“ redakcijos išvaikymo buvo paleista mintis redaktoriaus kurti lyg ir tokį pagrindinį žurnalą, bet aš žinau, kad Genzelis turėjo savų minčių leisti pagrindinį žurnalą vienu metu, kol dar nebuvo pradėta leisti chrestomatija. Tai sakykit, kaip Jūs reaguodavot?*

² LKP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto pirmasis sekretorius.

A. R. Ta mintis buvo Barzdaičio. Į Barzdaitį mes žiūrėjom rezervuotai, šiaip ar taip, jis buvo partinis veikėjas, komjau-nuolis pogrindininkas, tai nebuvo visiško pasitikėjimo, nors jisai leido „Problemose“ jau šį tą spausdinti ir pats normaliau pradėjo rašyti apie tą ateizmą. Man atrodo, vyko konkurencija tarp Barzdaičio ir Genzelio, ir tai buvo jaučiama. Tas pasiūlymas leisti pagrindinį laikraštį, kaip vėliau nusprendėme pasitarę su Ozolu ir Genzeliu, galėjo būti provokacija siekiant sudoroti Genzelį. Tad teko atsisakyt tokios minties, be to, man atrodo, rimtai ir nebuvo galvojama apie nelegalią pagrindinę spaudą. Nes buvo šiokia tokia dirva legaliai šį tą naudinga daryti, o čia vis dėlto pavojinga, netgi ir legalią veiklą buvo galima sužlugdyti.

[...]

A. Š. *Jeigu galima grįžt dar truputėlį prie tų recenzijų, cenzūros. Iš tikrųjų, kartais buvo turbūt priekabiauama prie atskirų sakinių arba kad neįdėta Markso arba Lenino citatų, o kartais kibdavo prie visos knygos ir prie autoriaus. Ar skyrėsi cenzūra Brežnevo ir Gorbačiovo laikotarpiu?*

A. R. Nelabai žinau, kaip ten anksčiau būdavo, bet man atrodo, kad didelių pokyčių nebuvo cenzūroje, nes cenzūra priklausė Maskvos kompetencijai ir cenzoriai vadovavosi iš Maskvos gauta instrukcija, o tos instrukcijos buvo slaptos. Buvo cenzūra, bet nežinojom, ką galima, o ko negalima rašyti, tų reikalavimų mums niekas nesakė.

A. Š. *Tai tada Jūsų elgesys buvo tikėjimas užrištom akim.*

A. R. Atseit cenzūros nėra, bet realiai tai buvo viskas cenzūruojama. O Sąjūdžio metais niekas nebedavė knygų cenzūrai ir leido, kas ką norėjo – išsprūdo, nebeklausė.

[...]

A. Š. *O dar norėjau paklausti dėl Saugumo priežiūros. Ėjot tokias pareigas, ar Jus ir Jūsų rato žmones verbuodavo ir kiek buvo galima kalbėti net ir savam rate viešai, nesibaiminant, kad kažkas bus perduota ir tos institucijos galėtų imtis paskui priemonių prieš jus?*

A. R. Nelabai aš saugojausi.

A. Š. *Kodėl, nebijojot?*

A. R. Nelabai, kažkaip patikliai žiūrėdavome vieni į kitus, jei kur tarp visai nepažįstamų – tik tuomet. Tai daugmaž buvo jaučiama, kas gali būti kas, bet ypatingo saugojimosi nebuvo ir nelabai kas to Saugumo taip ir bijojo, nes jau nebuvo didelių represijų grėsmės. Pagrindinė represija – netekti darbo, kaip Trinkūnas, pagrindinės buvo tokios represijos. Nelabai kas jau taip ypač bijojo.

A. Š. *Bet pasakojo, pavyzdžiui, Marcellijus Martinaitis ir Romualdas Ozolas, kad grįžtant iš Genzelio gimtadienio Saugumas lydėdavo, arba Martinaitis kai svečių turėdavo, sako, saugumiečiai stovėdavo po langais, tai vandeniui juos apšildavo, skėčius atnešdavo lietui lyjant ir panašiai. Pavyzdžiui, Genzelis sako, kad vis dėlto buvo represijos galimybė. 1988 ar 1989 m. buvo sudarytas sąrašas žmonių, kurie galėjo būti represuoti.*

A. R. Taip, buvo tokie sąrašai. Sąjūdžio metu tam jau buvo pasiryžę sąjūdiečiai, jie to jau nebijojo. Man kažkaip neteko susidurti su KGB, manęs niekad nei kvietė, nei ką, tik vieną kartą, kai pradėjau dirbti „Minties“ leidykloje, pas direktorių iškvietė ir ten sėdėjo Saugumo darbuotojas. Jis man pasakė: jeigu čia būtų kokių sunkumų, tai prašom pranešti mums ar kreiptis į mus pagalbos. Sakau: gerai. Tuo ir užsibaigė,

daugiau niekas niekada nieko manęs neklausė nei ką nors įsipareigot ar pasirašyt siūlė, niekas nieko neprašė. Aš manau, ir Ozolo taip pat.

A. Š. *Dar paminėjot, kad Ozolas ir Genzelis buvo daugiau leidybos planuotojai, organizatoriai, visuomenės veikėjai, Jūs daugiau buvot konkretus darbininkas.*

A. R. Panašiai. Aš kartais ir papykdavau: jie priplanuoja, o konkrečiai dirbti, parengti rankraštį iki galo, suredaguoti – redakcija vos galėdavo aprėpti.

A. Š. *O kodėl sutikdavot?*

A. R. Nes aš pats norėjau tokios literatūros, todėl, kad mačiau prasmę tame absurde padaryt prasmingą darbą. Chrestomatijos rankraščius gaudavome, galima sakyti, „nuogus“ – tik išversti tekstai, ir tai ne visi pagal planą. Reikėdavo užpildyti visas spragas būtiniais knygos elementais: parašyti ideologiškai motyvuotas pratarmes, pagrįsti tų tekstų ideologinį aktualumą, parašyti keliasdešimt įžangėlių, parengti komentarus, vertimų tekstus sulyginti su originalais, suredaguoti. Tam reikėdavo daug laiko. Po darbo sėdėdavau bibliotekoj, kol uždarydavo. Gyvenau tokia butelyje be patogumų, grįžus nebūdavo kada pasikūrenti – tik savaitgaliais išsikūrendavau krosnį. Daug metų neturėjau laisvų savaitgalių, normalių atostogų. Ir per atostogas redaktorai veždavosi rankraščius. Taip buvo daromos filosofijos knygos sovietmečiu. Ir niekas dėl to nesiskundė.

A. Š. *Aišku, tai skatindavo patriotinės nuostatos.*

A. R. Taip. Žinoma, tai buvo katorgiškas darbas. Bet mačiau prasmę, svarbu buvo, kad išeitų būtent filosofijos klasikos knyga, o ne kokio ateizmo, nors Zimano nepajėgiau atsikratyti, baisiai trukdė. Atneša rankraštį ir rytojaus dieną skambina: ar jau išleista?

Aiškliai matai, koks tai pasityčiojimas, bet ką gali sakyti. Kadangi buvau redakcijos vedėjas, o, kaip sakiau, reikėjo leisti ateistinę literatūrą, reikėdavo vos ne kas savaitę atsiskaityti Centro komitetui, rašyti pažymas, kaip mes dalyvaujame ateistiniame darbo žmonių auklėjime, kokią literatūrą leidžiam, kokie lektorai važiuoja skaityti paskaitų ir koks darbas dirbamas. Turėjau rašyti ir rusiškai, ir kiek tai atėmė laiko. Tai filosofijai, rimtai literatūrai galbūt likdavo koks 20 proc. darbo laiko, o visą kitą dėl jos reikėdavo atiduoti kaip duoklę. Apie filosofinę literatūrą valdžios atstovai niekada neprašė jokios ataskaitos – jei leidžiate, leiskite savo iniciatyva ir atsakomybe, tai jūsų privatus reikalas. Jiems filosofinės literatūros leidyba visai nerūpėjo, ne taip, kaip ateizmas. O kiek reikėjo aiškintis dėl „Religijotyros įvado“ – visus metus kankino, kol išsisprendė tas klausimas. Reikėjo organizuoti, kaip atremti Zimano puolimą dėl šitos knygos. Reikėjo sukviesti padoriai mąstančius, ateizmą ar filosofiją dėsčiusius žmones, kad jie atvažiuotų, dalyvautų ją svarstant, parašytų recenziją, duotų atkirtį. Iki šiol, atrodo, turiu tuos jų ginamuosius raštus.

A. Š. *Buvo aukojamas asmeninis laikas.*

A. R. Dabar kai pagalvoju – buvau beprotis...

A. Š. *Vyskupas Tamkevičius kažkada pasakojo, kad jisai kai sėdėjo lageryje, tai skaitydavo būtent „Viduramžių filosofijos istorijos chrestomatiją“.*

A. R. Kažkaip neužkliuvo ta chrestomatija Glavlitui. Jos išleidimą traktavome kaip ateistinės literatūros poziciją. Labiausiai nuogąstavome dėl apokrifinės Evangelijos pagal Tomą, bet ji buvo jau anksčiau paskelbta rusų kalba, aš turėjau ją pasidėjęs.

Jeigu kas – būčiau pakišęs ją Glavlitui kaip argumentą. O užkliuvo „Grožio kontūrai“, buvo sulaikyti Glavlito. Nunešė Šepečiui. Visą mėnesį pragulėjo pas Šepetį. Paskui kvietė mane, reikėjo aiškintis, bet galiausiai praleido. Svarbu buvo šiaip ar taip bandyt

tuos funkcionierius savo rizika ir drąsa, bandyt, iki kokios ribos galima eit. Tokia pozicija ir lėmė, galima sakyti, leidybos sėkmę. Daugmaž žinai ribas, peržengi jas, jei reikia, atsitrauki truputį ir vėl stumiesi į priekį vis toliau ir toliau.